

Stanisław Siek

"Psychoanalytische Theorien der Persönlichkeit", G.S. Blum, New York 1964 : [recenzja]

Studia Philosophiae Christianae 4/1, 221-227

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Blum G. S.: Psychoanalytic Theories of Personality. New York 1964, II wyd., s. 218.

Dr G. S. Blum jest autorem kilku książek z dziedziny psychologii. W chwili pisania tej książki był profesorem Uniwersytetu Michigan w USA. Zamiarem autora pracy o psychoanalitycznych teoriach osobowości jest zestawienie i krytyczne omówienie hipotez, pojęć i stwierdzeń dotyczących teorii tej szkoły psychologicznej. Kiedy mówimy o teorii osobowości mamy najczęściej na myśli zespół hipotez dotyczących struktury, genezy, ewolucji, determinantów zorganizowanego całokształtu życia psychicznego jednostki, dzięki któremu reakcje człowieka odznaczają się względną stałością i noszą indywidualne piętno. Książka Bluma poświęcona jest tym czterem głównym zagadnieniom. Psychologia współczesna nie mówi o psychoanalitycznej teorii osobowości, a o psychoanalitycznych teoriach osobowości, ponieważ to co pisał na ten temat twórca tej teorii Freud jest dzisiaj rozbudowane, zmienione, przekształcone, pod wpływem nowych odkryć, prac eksperymentalnych i hipotez dotyczących życia psychicznego. Na psychoanalitycznej teorii osobowości składają się poglądy kilku dawniejszych i współczesnych badaczy. Do dawniejszych możemy zaliczyć Freuda, Junga, Adlera, Ranka, do współczesnych Ericksona, Kleina, Thomsona, Fromma i Sullivana. Każdy z tych autorów ma nieco odmienne od innych koncepcje struktury osobowości, ewolucji, genezy i determinantów. Łączy ich przyjmowana hipoteza podświadomości, wyróżnianie w strukturze osobowości podobnych (choć czasem inaczej nazywanych) elementów jak na przykład Ego, Super-ego, mechanizmy obronne, typy charakteru; łączy ich dynamiczna interpretacja zachowania człowieka, oznaczająca, że na aktualne reakcje psychiczne wpływa historia rozwoju psychicznego człowieka. Zbliża przywiązywanie znaczenia do kilku pierwszych lat rozwoju psychicznego i do determinującego rozwój psychiczny wpływu nacisków rodziny i środowiska.

Blum zastosował w swojej książce genetyczno-ewolucyjną metodę wykładu. Zestawia on poglądy różnych autorów na temat genezy, ewolucji, struktury, determinantów osobowości od chwili urodzenia (a nawet w okresie ciąży) poprzez dzieciństwo, okres młodości, aż do struktury osobowości człowieka dorosłego. Książka składa się z ośmiu rozdziałów. Rozdział I jest poświęcony wpływom na życie psychiczne okresu ciąży i momentu narodzin; Rozdział II omawia potencjalne zaczątki rozwoju osobowości noworodka; Rozdział III — rozwój psychiczny w pierwszym roku życia; Rozdziały IV, V, VI, VII przedstawiają genezę elementów struktury osobowości i ich ewolucję od 1-go roku życia aż do młodości. Rozdział VIII, ostatni, omawia typy struktur charakteru osób dorosłych. Blum omawia w każdym z rozdziałów, zawsze w tej samej kolejności: rozwój psychosomatyczny, rozwój postaw wobec innych (głównie matki

i ojca), rozwój mechanizmów obronnych i rozwój jaźni (ego, id, superego). Poświęcę nieco więcej miejsca na omówienie treści poszczególnych rozdziałów, ponieważ w języku polskim opracowania dotyczące psychoanalitycznych teorii osobowości są nieliczne. Z ważniejszych pozycji przetłumaczono dotychczas „Wstęp do psychoanalizy” Freuda, fragmenty „Psychologii indywidualnej” Adlera, monografię o rozwoju psychoanalizy Klary Thomson, opublikowano krytykę psychoanalitycznych teorii J. Pastuszki i popularne opracowanie hipotez psychoanalizy Jedlickiego, Szkice Freda i Fromma o religii i kulturze.

Rozdział pierwszy książki Bluma jest poświęcony najwcześniej działającym determinantom życia psychicznego. Zdaniem Freuda, Ranka, Fodora sam fakt narodzin działa traumatyzująco i wpływa na późniejszą strukturę osobowości, na powstawanie postaw lękowych. Według Greenacre, pewne bodźce zewnętrzne działające na płód w okresie ciąży mogą wpływać niekorzystnie na przyszły rozwój psychiczny. Głośne hałasy mogą wywołać reakcję płodu, którą autorka nazywa praniepokojem (preanxiety). Płód odczuwa stany emocjonalne matki i może porozumiewać się z matką drogą empatii. Na potwierdzenie tych hipotez przytacza Blum przykłady marzeń sennych (kiedy np.: coś wciąga w wir wody, do bagna, kiedy we śnie człowiek jest ściskany, duszony) oraz wyniki badań eksperymentalnych. Przy porównywaniu grup dzieci, które miały łatwy i trudny poród, stwierdzono u tych ostatnich częściej występujące reakcje pobudliwości, niepokoju ruchowego, niezdolności do koncentracji uwagi.

Psychoanalitycy wyliczają kilka potencjalnych zaczątków rozwoju osobowości. Według Freuda są nimi dwie grupy instynktów — instynktów życia, seksualnych, zwanych libido i instynktów śmierci (Thanatos). Wyrazem instynktów śmierci jest agresywność i tendencja do samozniszczenia ujawniająca się w samookaleczeniach, samobójstwach, „niszczeniu sobie życia”, przypominaniu sobie „raniących duszę” przeżyć. Thanatos jest ogólną tendencją powrotu organicznego życia do stanu nieorganicznego. Jung uznaje za potencjalny zaczątek tzw. kolektywną podświadomość. Jest to wrodzona, potencjalna możliwość pojawiania się u każdego człowieka lub w grupach społecznych pewnych idei zwanych archetypami. Przykładem może być archetyp ojca, macierzy, idea wiecznego powrotu. Innym wrodzonym elementem struktury osobowości jest pierwotny narcyzm. Jest to stan jaki odczuwa noworodek (a może i płód w łonie matki), w którym dominuje poczucie szczęścia skojarzone z poczuciem własnej wszechmocy i panteistyczne stopienie się z zewnętrznymi przedmiotami.

Współcześni twórcy i zwolennicy teorii psychoanalitycznych jak Sullivan, Thomson odrzucają hipotezy wrodzonych struktur psychicznych i przyjmują, że dziecko przynosi na świat potencjalne możliwości uczenia się, szczególnie łatwość reagowania na pewne struktury bodźców, które

wywołują określone struktury reakcji. Powtarzanie tych sytuacji prowadzi do rozwoju osobowości.

W pierwszym roku życia dziecka powstają zręby określonych elementów struktury osobowości. Zdaniem Freuda można mówić o zaczątkach funkcji Ego. Pierwsze reakcje dziecka na bodźce otoczenia, które powodują redukcję napięć i zaspokajają „głód wrażeń”, tworzą ośrodek odczuwania. Chwile, w których nie działają na dziecko przyjemne bodźce, prowadzą do mglistej „wiedzy”, że istnieje jakaś zewnętrzna rzeczywistość. Przez powtarzanie tych deprywacji powstaje zaczątek poczucia rzeczywistości, które skojarzone z centrum odczuwania tworzą początki funkcji Ego. Według Sullivana w pierwszym roku życia dziecka nie natrafiamy na funkcje Ego i samoświadomości. Sposób percepcji świata dziecka w tym okresie jest prototaksyczny, to jest niejasny, mglisty, źle zróżnicowany. Matka jest percypowana jako „coś” ciepłego, żywiącego, zaspakajającego pragnienia, coś „macierzyńskiego”. Rozwój psychoseksualny w pierwszym roku życia polega, zdaniem Freuda, na tym, że jego energia jest rozładowywana przez reakcje sfery ust. Są to reakcje ssania, dotykania ustami przedmiotów (oralne stadium rozwoju libido). Współcześni psychoanalitycy odrzucają hipotezę popędu seksualnego jako źródła napędu rozwoju osobowości i przyjmują, że dziecko uczy się pewnych postaw wobec matki w związku z oddziaływaniem nań sytuacji związanych z karmieniem, obecnością matki i jej opieką. Matka staje się pierwszym przedmiotem „miłości”, kiedy zaspakaja wszystkie jego potrzeby, jednocześnie staje się przedmiotem „nienawiści”, kiedy następują przerwy w dopływie bodźców. Tu mają źródło późniejsze ambiwalencje miłości i nienawiści. Sullivan nazywa więź uczuciową matki z dzieckiem empatią. Dzięki tej więzi dziecko otrzymuje jakąś wiedzę o stanach matki, matka o stanach dziecka. W pierwszym roku życia dziecka pojawiają się pierwsze funkcje mechanizmów obronnych: introjekcji, projekcji, fiksacji, regresji, obrony przez „nieostrzeżenie” („selektywny brak uwagi” — Sullivana).

W okresie od jednego do trzeciego roku życia rozwijają się dalej wyodrębnione w 1-szym roku życia struktury psychiczne i pojawiają się nowe. Rozwijają się funkcje Ego. Dzięki rozwojowi mowy i myślenia, dziecko uczy się rozróżniać siebie- i nie-siebie. Przez nazywanie przedmiotów, dziecko staje się „ośrodkiem manipulacyjnym”. Z chwilą kiedy przyjmie za swoje nakazy i zakazy rodziców (działa tu mechanizm utożsamiania się, introjekcji) powstaną zaczątki funkcji Superego. Jest to ta część osobowości, która steruje zachowaniem jednostki ustalając „wzory” normatywnego zachowania. W tym czasie pojawiają się reakcje lękowe, które później staną się „bazą” dla przeżyć lękowych dorosłego człowieka. Pierwszym źródłem niepokoju jest niezdolność dziecka do zaspokojenia swoich potrzeb przez siebie samego. Drugim źródłem jest lęk, że zaspokojenie potrzeb przez innych może zostać przerwane. Stąd płyną lęki przed utratą miłości

matki, przed niezadowolaniem i dezaprobatą. Według Sullivana pojawiają się w tym okresie deformacje parataksyczne percepcji dziecka. Oznacza to, że percepcje sytuacji międzyludzkich są nierealistyczne. Myślenie dziecka jest autystyczne, słowa, myśli mają swoiste prywatne znaczenie dla dziecka zwykle różne od obiektywnego.

Dziecko przeżywa w tym okresie życia agresywne i sadystyczne fantazje. W związku z tymi fantazjami powstaje nowe źródło niepokoju, aby ci, przeciw którym te nieświadome pragnienia są skierowane, nie chcieli odpiąć mu tym samym, to jest zniszczyć jego ciało lub pozbawić je jakiejś części ciała. Lata od pierwszego do trzeciego roku życia są okresem, w którym powstają zawiązki struktury charakteru zwanego analnym. Powstają zaczątki późniejszych postaw sadystycznych lub masochistycznych, a także postaw aktywnych — męskich lub biernych — kobiecych. Pojawiają się nowe mechanizmy obronne: reakcje upozorowane, izolacja, obrona przez niedostrzeganie, zaprzeczanie istnienia. Ten ostatni mechanizm obronny ma źródło w fantazjach dziecka. W fantazjach tych dziecko „widzi siebie” jako coś wyższego, doskonałego, wszechmocnego. Rzeczywistość zadaje kłam temu obrazowi i dlatego dziecko, aby ten obraz siebie obronić, nie dostrzega, „zaprzecza” istnieniu niektórych faktów rzeczywistości.

Następny okres rozwoju psychicznego dziecka przypada na lata od trzeciego do piątego roku życia. Kształtują się wtedy zręby struktury charakteru zwanego uretralnym i fallicznym. Między trzecim i czwartym rokiem życia interferencja nacisków rodziny i nacisków płynących z rozwoju fizjologicznego „sprzyja” pojawianiu się postaw ekshibicjonistycznych, postaw narcystycznych oraz kompleksu kastracji. W tym okresie powstaje także tzw. „Kompleks Edypa”, to jest nieświadoma nienawiść do ojca i miłość do matki u chłopców oraz nieświadoma nienawiść do matki i zazdrość o ojca u dziewcząt. W późniejszym życiu kompleks ten może przejawiać się jako bunt i wrogość wobec wszelkich autorytetów. W tym okresie następuje znaczny rozwój funkcji Superego. Rozwijają się kontrola czynności motorycznych i percepcyjnych — pojawia się krytyczna postawa wobec siebie, bardziej odpowiadający rzeczywistości obraz siebie. Nieokreślony niepokój przyjmuje często postać poczucia winy za określone świadome i nieświadome pragnienia. Brak własnej aprobaty dla tego co dziecko robi powoduje silne urazy „poczucia własnej wartości”. W związku z rozwojem funkcji Ego i Superego rozwijają się mechanizmy obronne zwane wspieraniem (repression), przeniesieniem, sublimacją, izolacją. Mechanizm obronny izolacji działa tutaj jako pozbawienie wrażeń, myśli ich „raniącej” treści (izolacja jednych treści od drugich). Izolacja w późniejszym życiu wyraża się w przesadnie logicznym podejściu do rzeczywistości (percepcja rzeczywistości bez raniącego emocjonalnego kontekstu). Sublimacja jest spowodowana przez Ego przeniesieniem, zmianą celu lub środków ekspresji pragnień, dążeń i potrzeb. Przeniesienie jest mechanizmem

obronnym, który sprawia, że uczucia związane z jednym przedmiotem są przenoszone na inny przedmiot. Pierwotnie przeniesieniem nazywano przepływ hipotetycznej energii libido z jednego kanału do drugiego.

Okres życia dziecka między piątym i dziesiątym rokiem życia nie odznacza się, zdaniem psychoanalityków, niczym szczególnym. Podstawowe elementy struktury osobowości zostały wyodrębnione. Ten okres jest okresem latencji. Pragnienia i nastawienia poprzednich okresów rozwojowych ulegają częściowej sublimacji. Pojawiają się postawy czułości, poświęcenia się i uznania (respektu). Następuje wzrost siły i funkcji Ego.

Inaczej jest w następnym okresie rozwoju psychicznego — w stadium dojrzewania i młodości. Pojawiają się „uśpione” reakcje agresywności, okrucieństwo, skłonności ekshibicjonistyczne. Działają intensywnie mechanizmy obronne reakcji uporzonych, odżywają nieświadome tendencje kompleksu Edypa. Pod koniec tego okresu pojawiają się zawiązki charakteru genitalnego. Pojawiają się nowe mechanizmy obronne (obrona wysokich ideałów Superego przed naciskami popędu seksualnego) — intelektualizacji, twórczość, ascetyzm.

Ostatni rozdział książki Bluma jest poświęcony opisom struktur charakterologicznych osób dorosłych. Używane przez psychoanalityków wyrażenie charakter jest wieloznaczne. Abraham rozumie przez nie sumę reakcji osoby wobec jej społecznego otoczenia. Fenichel widzi w charakterze te same funkcje, co funkcje Ego, a więc kontroli, integracji, hamowania. Według Beaglehole charakter jest organizacją potrzeb i emocji jednostki, przystosowującej się do nacisków społecznych grupy. Blum podaje jeszcze jedną definicję Fenichela, która określa charakter jako nabyty przez Ego osób przystosowania do nacisków zewnętrznego świata, impulsów Id, wymagań Superego oraz specyficzne typy kombinacji tych sposobów przystosowania z innymi.

Według teorii psychoanalitycznych geneza charakteru człowieka dorosłego ma trzy źródła: siłę instynktów, oddziaływanie nacisków otoczenia, wrodzony czynnik stabilizujący zwany Ego. W każdym okresie rozwojowym dziecka pojawiają się typowe zespoły nacisków fizjologicznych, nacisków otoczenia, do których dziecko musi się „przystosować”, to jest zaspokoić potrzeby i zyskać aprobatę otoczenia. Na przykład w 1-szym roku życia naciski fizjologiczne domagają się pokarmu, ssania, opieki, ciepła, ochrony przed bezradnością (okres oralny). W następnym etapie rozwojowym najsilniejsze impulsy są związane z wydalaniem i naciskami otoczenia na kontrolę odruchów wydalania i zachowanie czystości (okres analny). W dalszym okresie życia dominują bodźce związane z oddawaniem moczu, obniżaniem się, nieświadomą masturbacją (okres falliczny). W okresie pokwitania głównym problemem przystosowania stają się impulsy popędu seksualnego. Większość pragnień, bodźców, tendencji reagowania pojawiających się pod wpływem rozwoju biologicznego i fizjologicznego nie może

być zaspokojona w taki sposób, w jaki „chciałoby” to robić dziecko. Rzeczywistość, której przedstawicielami są rodzice, ma swoje prawa i wywiera swoje naciski, np.: przerwy w karmieniu w okresie oralnym, okresy nieobecności matki, wdrażanie do kontroli, potępienie masturbacji. Dziecko musi uczyć się różnych sposobów reagowania, tak aby zaspokoić swoje pragnienia i nie narazić się na utratę miłości, dezaprobatę, ból i karę ze strony otoczenia. Jako wynik tego uczenia powstają pewne „kompromisowe” formy reagowania, które powtarzane tworzą określone formacje charakteru. Teorie psychoanalityczne mówią o dwóch „sposobach” powstawania zespołów cech charakteru — o formacjach reaktywnych i o formacjach sublimacyjnych. Formacje reaktywne mają miejsce wtedy, jeżeli naciski działające na dziecko są silne, kary częste, a frustracje intensywne. Dziecko nabywa wtedy „przesadnych” sposobów reagowania zgodnie z wymogami otoczenia, rozszerzając je także i na inne niż „właściwe” sytuacje. Na przykład, jeżeli za zanieczyszczanie się dziecka spotykają je liczne kary, to wytworzy się formacja reaktywna — dążenie do przesadnej czystości nie tylko ciała ale i mowy (puryści językowi), myślenia, sumienia itp. — zwana charakterem analnym.

Formacja sublimacyjna ma miejsce wtedy, jeżeli dziecko uczy się pragnienia swoje kierować w inne łożysko, zmieniać cel i sposób zaspokajania potrzeby. W wypadku uczenia nawyków czystości sublimacja tendencji „zanieczyszczania się” znajdzie swój wyraz jako zamiłowanie do rzeźby, malowania, gotowania. Według współczesnych przedstawicieli poglądów psychoanalitycznych (Sullivan, Thomson), cechy charakteru powstają na drodze uczenia się, w określonych sytuacjach przez wgląd, naśladowanie, warunkowanie, instrukcję. Poszczególne struktury charakteru czy typy charakteru wyodrębnione przez szkołę psychoanalityczną odznaczają się następującymi, niżej wymienionymi cechami.

Charakter oralny: postawa zależności od innych, potrzeba opieki, oparcia. Ogólna postawa życiowa bierno-zależno-receptywna. Domaganie się przywilejów, szukanie protekcji. Charakter oralny wyraża się we wzmożonej ciekawości, w czynnościach, w których „są zaangażowane” usta (picie, palenie, mowność). Cechą tego typu jest optymizm, szczodrość.

Charakter analny. Typ ten został najwcześniej opisany jeszcze przez Freuda i jest najlepiej poznaną strukturą. Jest to formacja reaktywna, powstała między 1-szym i 3-cim rokiem życia. Charakter ten wyraża się w skąpstwie, pedantycznej czystości, drobiazkowej punktualności. Inną cechą jest upór, drażliwość, oszczędzanie pieniędzy, sił, czasu.

Charakter fallliczny: wyraża się w reakcjach próżności, postawie narcystycznej, ekshibicjonizmie. Cechą tego typu charakteru jest ambicja, duma (manifestowana często w postaci chłodnej rezerwy), dążenie do współzawodnictwa, agresywność, postawy wrogości.

Charakter genitalny: jest uważany przez psychoanalityków za formację

powstała drogą sublimacji. W charakterze genitalnym tkwią cechy innych typów charakteru, ale w postaci złagodzonej, sublimowanej. Jest to najwyżej rozwinięty typ charakteru, do którego powinien zmierzać rozwój osobowości. Cechą tego typu jest przyjazna postawa i miłość do otoczenia, ostrożność, pewność siebie, zdolność przewidywania i zdolność sublimacji większości pragnień, dążeń i impulsów.

Po przeczytaniu książki Bluma można lepiej poznać Freuda i psychoanalityczne teorie osobowości oraz ich wkład do współczesnej psychologii osobowości i psychologii klinicznej. Zasadą psychoanalityków jest opracowanie pierwszej konsekwentnej teorii osobowości, która ułatwia interpretację życia psychicznego oraz terapię nerwic i psychoz. Psychoanalitycy opracowali teorię działania potrzeb psychicznych, frustracji, działania mechanizmów obronnych. Odkryli typowe zespoły cech — syndromy, które nazwali charakterami. Odkryli szereg elementów struktury osobowości (np.: Ego, Superego, mechanizmy obronne), które na stałe weszły w skład pojęć i hipotez psychologii klinicznej. Psychoanalitycy wnieśli wielki wkład do psychologii rozwojowej, odkrywając znaczenie pierwszych lat życia dziecka, jako okresu, w którym formują się zreby struktury osobowości. Zwrócili także uwagę na determinującą rolę doświadczeń dziecka związanych z karmieniem, wydalaniem, nabywaniem nawyków czystości, doświadczeń związanych z oddziaływaniem osobowości rodziców i różnych sytuacji społecznych. Orientacja Freuda i jego ortodoksyjnych wyznawców jest biologiczno-mechanistyczna. Za główne źródło napędu rozwoju osobowości uznają rozwój i przekształcanie się instynktów seksualnych — libido. Główny zarzut jaki formuluje się wobec ortodoksów jest ten, że w modelu zachowania Europejczyka z końca XIX wieku chcieli widzieć uniwersalny model interferencji nacisków libido i rzeczywistości.

Współcześni psychoanalitycy, w odróżnieniu od ortodoksów, odrzucają pojęcie libido jako jedyne źródła napędu rozwojowego. Przesuwają akcent zainteresowań z aspektu biologicznego na oddziaływanie nacisków środowiska i formacji kulturowych. Odrzucają biologiczno-mechanistyczny model funkcjonowania osobowości. Do wyjaśniania genezy osobowości wprowadzają pojęcia współczesnej psychologii uczenia się. Istnieją udane próby wyjaśniania genezy psychoanalitycznych struktur osobowości przy pomocy behawioralnych teorii uczenia się. Przykładem takiego połączenia jest znana praca Dollarda i Millera „Osobowość i psychoterapia”.

Książka Bluma odznacza się jasnym wykładem, zwięzłością sformułowań. Wielką zasługą autora jest to, że dokładnie analizuje wieloznaczne pojęcia psychoanalityczne libido, instynktu, mechanizmów obronnych, charakteru. Książka jest starannie opracowana. Zawiera bogatą bibliografię — 295 pozycji, indeks rzeczowy i indeks osób. Jest to jedna z najlepszych książek o psychoanalitycznych teoriach osobowości.

St. Siek